

STANISLAW SROKA

Egy recept a középkorból

A fejfájás csillapítására

A Magyar Országos Levéltárban őrzött középkori oklevelek között DL. 66402-es jelzettel található egy középkorból származó orvosi recept. A recept fejfájás elleni orvosság elkészítésének módját írja le. Ez ideig a receptnek eredeti latin nyelvű kiadása nem jelent meg.¹

Jelenleg már meglehetősen rossz állapotban van az a 22x18 cm-es levél. Hiányzik a pecsétje, a címezése, valamint a keltezése sem teljes. Mindez arra utal, hogy egy későbbi másolattal van dolgunk, nem az eredetivel. A levél egyes jellemzői: a gót betűk, az „i” betű ékezzettel való ellátása, illetve bizonyos rövidítések használata amellezt szól, hogy a kézirat a XIV. századból, esetleg a XV. század elejéről származik.

A kézirat szerzőként Jan, krakkói püspök szerepel. A fenti megállapítások figyelembe vételével minden valószínűség szerint Jan Radlicának tulajdoníthatjuk a szerzőséget, aki 1382–92 között volt krakkói püspök, és mint Nagy Lajos király orvosa, a medicinában való jártassága széles körben ismert volt.²

Jan Radlica származása szerint lengyel volt. Nagylengyelországban, a Kalisz környéki Radliczyce helységben született. Szülei Michal és Krystyna voltak. Már kora ifjúságában nagy érdeklődést tanúsított az orvostudomány iránt, de csak 1361-ben, már felnőtt emberként utazott Franciaországba, hogy az orvostudományi fakultásáról híres Montpellier egyetemén folytassa tanulmányait, ahol baccalaureusi címet szerzett a teológia és az orvostudomány területén. Ezt követően Párizsba költözött, ahol mint „nagy fizikus” vált híressé, s ennek köszönhetően elnyerte az „angol nemzet prokurátora” címet 1368-ban és 1376-ban.³

Radlica franciaországi tartózkodásának idején folytatott orvosi tevékenysége teljesen ismeretlen, mivel semmilyen az ő nevével fémjelzett orvosi értekezés nem maradt fenn életének ebből a szakaszából. Nem kellően megalapozott az az egyes lengyel történészek által kifejtett feltételezés, hogy Jan Radlica lett volna a szerzője annak a jelenleg Erfurtban található traktátusnak az egészség megőrzéséről (*Practica brevis sanitatis conservandae*), amelyet állítólag Oytai Henrik hatása alatt írt Párizsban.⁴ A Montpellier-ben illetve Párizsban töltött időszakból származó orvosi hagyaték hiánya még különösebb a jeles lengyel történétíró, Jan Dlugosz révén rátkmaradt információ fényében, aki szerint Jan Radlica nagy hírnévre tett szert Franciaországban, s ennek következtében, amikor a betegeskedő magyar király, Nagy Lajos segítségért fordult V. Károly francia uralkodóhoz, hogy küldjön neki valami tudós doktort, az éppen Jan Radlicát ajánlotta neki.⁵ Ezek szerint a lengyel orvos hírének a királyi udvarba is el kellett jutnia.

Jan Radlica 1376 után került Magyarországra. Nagy Lajos abban reménykedett, hogy a francia király ajánlotta lengyel orvos, akit alacsony terme-

te okán „Kis” előnévvel emlegettek, megfékezi majd az öt hosszabb idő óta gyötrő betegség elhatalmasodását, amelyből eddigi udvari orvosai nem tudták kigyógyítani.⁶ Máig vitatott és véglegesen nem is tisztázott a kérdés, hogy pontosan milyen betegségben szenvedett Nagy Lajos. A betegség nevét ugyanis egyedül az olasz krónikás, Pietro Gazzato, a Szt. Prospero kolostor apátja jegyezte fel, aki azt írja a „Chronicon Regiense” lapjain, hogy Lajos, Magyarország királya „moritur post longam leprae infirmitatem”.⁷ A „lepra” kifejezés elsősorban a bélpoklosságot jelenti. Így tartja a történészek többsége, akik ebben a betegségben látták a magyar király halálának fő okát.⁸ Annak idején Győry Tibor Pór Antal cikkéhez írott megjegyzéseiben hívta fel a figyelmet arra, hogy a „lepra” szót eredeti jelentésén kívül (bélpoklosság) egy bizonyos nemibetegség megjelölésére is használták, nevezetesen a szifiliszre.⁹ Ezt az észrevételt támasztják alá Z. Krówczyński lengyel történész kutatásai, aki egyik művében e betegség számos előfordulását idézi fel a XIV. századi Európában, és egyúttal kimutatja, hogy nemegyszer a szifilisz kísérő tüneteit nevezték leprának.¹⁰ Példának okáért ebben az időben támadta meg a betegség Kurniki Mikolaj poznani püspököt, aki ugyanabban az évben halt meg, mint Nagy Lajos.¹¹

A leprát bizonyára Itáliából hozták, ahol a meleg enyhítette tüneteit, de a zordabb magyarországi éghajlaton halálossá vált a betegség. Ennek fényében érthetővé válik az a Czarnkowi Janko lengyel krónikástól származó információ, hogy Lajos király élete utolsó éveiben került a lengyel levegőt.¹²

Jan Radlica tehát nem mentette meg a haláltól a királyt, mert nem menthette meg, ugyanis a korabeli orvostudomány nem ismert semmilyen hatásos gyógyszert e betegség ellen. Jelentős mértékben hozzájárult viszont a királyi szenvedések csökkentéséhez Nagy Lajos életének utolsó éveiben, aki ezért bőkezűen megjutalmazta: Lengyelország kancellárjává tette orvosát, majd halála előtt néhány hónappal a krakkói püspöki címet adományozta neki.¹³ Radlica, miután átvette a krakkói püspöki hivatalt (1382–1392), egyáltalán nem hanyagolta el a külhoni egyetemeken szerzett orvosi ismereteit. Nem hiába szerepel már a Dlugosz előtti forrásokban, mint „egregius doctor summe medicine” vagy „magnus phisicus”,¹⁴ maga Dlugosz pedig azt írja róla, hogy olyan jártasságra tett szert az orvoslás művészetében, hogy „elég volt a betegre tekintenie, hogy azonmód megállapítsa, meghal, avagy felépül”.¹⁵ E fenti véleményt megerősítő nagyszerű bizonyíték az alábbiakban közölt orvos recept, melynek ő a szerzője. Mint már említettem, fejfájás elleni gyógyszer elkészítési módjának leírását tartalmazza. Található benne belsőleg alkalmazható szirup összeállítás, a fájó fejre kenhető kenőcs, valamint gyógynövényfőzetből készült hashajtó leírása. A dokumentum bevezetőjében szerepel egy megjegyzés a gyomor pirulák segítségével történő kiürítését illetően arra az esetre, ha a fejfájás oka a gyomor volna. A pirulák összetételét azonban a kézirat megrongálódása miatt nehéz megállapítani. Ezenkívül a szöveg tartalmazza egy bizonyos gyógynövénykeverék receptjét.

A felhasználandó szerek mennyiségét a kézirat librában (kb. 350 g), unciában (kb. 30 g) és drachmában (kb. 75 g), valamint egy ritkán használatos súlymértékben, quartában adja meg, amely 3 unciát tesz ki, azaz a libra egynegyedét (kb. 90 g).¹⁶ A dokumentumban részletesen felsorolt fejfájást

csillapító szerek, valamint a hashajtók ha részben is, de kétségtelenül megfeleltek rendeltetésüknek. A középkorból több ilyen rendelvény ismeretes,¹⁷ amelyek például szolgálnak a mának, hogy az ásvány- és növényvilágból, valamint az állati és emberi termékekből milyen gyógyhatású szerekkel élt a korabeli orvoslás.¹⁸

A publikált recept egyúttal Jan Radlicának az egyetlen máig fennmaradt orvosi irata, amely magas szintű orvosi ismereteiről tanúskodhat. A zárójelbe tett pontok azt jelzik, hogy a recept jelenlegi állapota miatt bizonyos kifejezések vagy részletek olvashatatlanok. A záójelbe tett kiegészítések pedig a cikk szerzőjétől származnak.¹⁹

Johannes Dei gracia episcopus Cracoviensis

Amice noster karissime!

In dolore capitis, ut credo, ex vicio stomachi, bonum est, ut venter solvatur [c]um pillulis, a [noc]ivis, ebemesue pre[ced]ente ...ame...I...gesano.²⁰

Recipe siliginis cum (...)buglosse cum toto r[ad]icis achoris radice, ciperis, corticis raphani, feniculi, petroselini, ana unciam semissem, interioris squille quartam semissem, betonice fumituré ana manipulum I cum maratris semine basiliconis ana unciam semissem, liquiricis rasis, uvarum passarum mundarum ana unciam I, florum anthos utriusque sticados²¹ ana unciam I, aceti albi uncias II, mellis electi, panis zuccaris, ana libram semissem. Fiat syropus clarificatus usque ad quartas V, deinde sumpto syropo fiat tale laxativum.

Recipe florum boraginis, buglosse, sticados arabici ana unciam semissem, liquiricis rasis, uvarum passarum mundarum ana unciam I, thimi²², epithimi²³, pollipodii quercini, folliculorum sene ana unciam semissem, cum semine basiliconis ana drachas II. Fiat decoccio in sero caprino et in decoctione temperetur per noctem corticis mirabolanorum²⁴ Indorum bene gummosorum uncia I. Fricentur de mane fortiter et colantur et collatura administretur in aurora, dulcoretur cum uncia semissi zuccaris.

Sompniferum

Recipe lactis mulie[ris] puellam lactantis, duorum albuginum ovorum fortiter agitatorum, farine papaveris, mellis quartam semissem. Misce ad modum ung(u)enti cursibilis et ponatur in panno supra anteriorem partem capitis. Et hec collaudamus, quod fiant transactis diebus canicularibus. Nunc autem sumetis de sero caprino unum bonum haustum, ut frequenter de mane per quinque horas ante prandium et facto prandio seu cena sumetis de piris assis seu coctis cum semine corni.²⁵ Deo Vos ceomendamus.

Jan, Isten kegyelméből Krakkó püspöke

Legdrágább barátom! Fejfájás esetén előírom: Ha gyomoreléggtelenségből ered az oka, jó a gyomrot pirulákkal megtisztítani... Végy: búzát...val,

ökörnyelv füvet egész gyökerével, éves gaz gyökerét, cikóriagyökeret, kérget, retket, kaprot, petrezselymet fél-fél unciával. Belsőleg: fél quarta kígyóhagymát, seb-füvet, egy drachmányi orvosi festikét, édeskömény magvát, fél uncia bazsalikomot; édesgyökeret és mazsolát egy-egy unciányit; rozmaring virágát, jószagú gyopárt, egy-egy unciányit; két uncia fehér ecetet, tiszta mézet, kegyeret, cukrot, fél-fél librányit. A szirupot szűrj át öt quart súlyig. A szirupot megkapván készíts ilyen hashajtó szert.

Végy: orvosi borágó virágát, ökörnyelv füvet, arabgyopárt, fél-fél unciányit; lehántot édesgyökeret, szép mazsolát, egy-egy unciányit; kakukkfüvet, arankát, tölgypáfrányt, szennahüvelyt, fél-fél unciányit; két drachma bazsalikom magot. Készíts főzetet kecsketej savójában, s e főzetbe alaposan kevert el éjszaka(este) egy uncia sok gumit tartalmazó indiai mirabellakérget, majd erősen törd össze és főzd(forrald) fel, és az összeállított gyógyszert – egy fél uncia cukorral édesítve – napkeletkor(reggel) add be.

Altató

Végy: leánygyermeket szoptató asszony tejét, két tojás fehérjét, mely szétkenve jó álmod hoz, fél-fél quarta lisztet, mákot és mézet. Ezt keverd ke-nőcssűrűségűre és helyezd ruhán fejed elülső felére; ezt a kutya jelének el-múltá utáni napon javasolom megtenni, most azonban igyál egy-egy kortyot a kecsketej-savóból gyakorta, reggelenként öt órával ebéd előtt és ebéd vagy vacsora után, fogyasszál köménymaggal főtt vagy sült körtét. Istennek ajánllak.

Jegyzetek

1. 1953-ban fordították le, de csak lengyelül jelent meg. Lásd Glowacki, W.: *Recepta krakowska z XIV wieku*, Farmacja Polska, R. IX, 1953, z. 3, 79.
2. Jan Radlicáról már számos történész írt. Lásd többek között: Letowski, L.: *Katalog biskupów, pralatów i kanoników krakowskich*, t. 1, Kraków 1852, 297–299.; Swierczawski, E.: *Przyczynki do dziejów medycyny w Polsce*, in: *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, 74 (1878) 441–455.; Kosminski, S.: *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1888, 409.; Giedroyc F.: *Zróżdła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce*, Warszawa 1911, 633–634.; Magyary-Kossa Gy.: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből III. (Adattár 1000-tól 1700-ig)*, Budapest 1931, 66. (Radlica receptjét nem közli); Wickerscheimer, E.: *Dictionaire biographique des médecins en France au Moyen Age*, Paris 1936, t. 2, 467.; Szumowski K.–Herczeg Á.: *Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve*, Budapest 1939, 179., 1. sz. jegyz.; Strzelecka, A.: *Jan z Radliczyc zwany Radlica*, *Polski Słownik Biograficzny* X, Wrocław 1962–1964, 469–472.; Tchórzelski, T.: *Jan Radlica wybitny polski lekarz i polityk konca XIV wieku*, in: *Wiadomosci Lekarskie*, 39 (1986) 1. sz., 59–62.
3. Kutrzeba, S.: *Polacy na studyach w Paryżu w wiekach srednich*, Biblioteka Warszawska, 1900. II. k., 526–528.; David, P.: *Etudiants Polonais dans les universités francaises du moyen-age (XIIIe–XVe siècles)*, Grenoble 1929, 10.; Wickerscheimer, E.: *op. cit.*, 2. k., 467.; Gieysztor, A.: *Mistrzowie polscy uniwersytetu paryskiego w XIV i XV wieku*, in: *Wieki srednie. Medium aevum. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznice urodzin*, Warszawa 1962, 221.; Dulieu,

- L.: La médecine á Montpellier, Paris, Les presses universelles, 1975, 1. k.: Le Moyen-age, 292.
4. Strzelecka, A.: op. cit., 468.
5. Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, lib. X. (1370–1405), Varsaviae 1985, 86.: „Ludovigo Hungariae et Poloniae regi, variis invaluto egritudinibus, a rege Francorum medicos sibi expertos mittere petenti destinatus”.
6. Pór A.: Nagy Lajos 1326–1382, II. köt., Budapest 1892, 496.; Dabrowski, J.: Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1730–1382, Kraków 1918, 24–25.; Hints E.: A középkori orvostudomány, Budapest 1939, 274.; Czagány J.: A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában, in: Orvostörténeti Közlemények, 71–72 (1974) 57.; Zolnay L.: Ünnepek és hétköznapi a középkori Budán, Budapest 19752, 123.; Dercsényi D.: Nagy Lajos kora, Budapest 19902, 27.
7. Muratori, J.: Rerum Italicarum Scriptores, 18. k., 1916, 89.
8. Lásd pl. Miskolczy J.: Az 1348.iki nagy pestis és az egykorú orvostudomány, in: Budapesti Szemle 1936, 237.; Zolnay L.: op. cit., 123.; Dudzinski, W.: Choroby króla Ludwika Wegierskiego, in: Wiadomosci Lekarskie 38 (1985) 819.
9. Győry T.: Nagy Lajos király halálos betegsége. Megjegyzések Pór Antal cikkéhez, in: Századok 36 (1902) 578–581.
10. Krówczynski, Z.: Syfilidologia, Kraków 1883, 6.; Quézel, C.: Le mal de Naples. Historie de la syphilis c. művében (Editions Seghers, Paris 1986) a szifilisz kezdetét Európában csupán 1495-re datálja, azaz VIII. Károly francia király itáliai hadjáratától kezdődően.
11. Dabrowski, J.: op. cit., 26., 2. sz. jegyz.
12. Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum, kiadja Szlachetowski, J.: Monumenta Poloniae Historica, II. köt., 681.: „ipse quoque dominus rex similiter ad terras Polonorum venire recusabat, asserens, se aulam Poloniae pati non posse”.
13. Tchórzelski, T.: op. cit., 61.
14. Strzelecka, A.: op. cit., 471.
15. Giedroyc, F.: op. cit., 633.
16. Glowacki, W.: op. cit., 78.
17. Wickerscheimer, E.: Les manuscrits latins de médecine du haut Moyen Age dans les bibliothèques de France, Paris 1966 (Documents, Etudes et Répertoires publiés par l'Institut de Recherche et d'Historie des Textes, XI), passim.
18. Ennek az orvostörténeti dokumentumnak a részletesebb elemzése már a középkorral foglalkozó orvostörténészek kompetenciájába tartozik.
19. A kézirat elolvasásában nyújtott segítségért külön köszönettel tartozom dr. Kowalczyk Mariának, a krakkói Jagelló Könyvtár munkatársának, valamint dr. Érszegi Gézának, a Magyar Országos Levéltár munkatársának.
20. A kézirat itt nehezen olvasható. Talán: gesimo.
21. A kéziratban így. Helyes neve: stoechas, adis.
22. Helyes neve: thymus, i.
23. Helyes neve: epithymum, i.
24. A kéziratban így. Helyes neve: myrobalani.
25. A kéziratban carni szerepel.

STANISLAW SROKA

Ein Rezept aus dem Mittelalter

Zur Linderung von Kopfschmerzen

Die Studie hat ein im Ungarischen Landesarchiv aufbewahrtes Rezept aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts zum Thema. Das Rezept wurde vom Krakauer Bischof, Jan Radlica zusammengestellt. Jan Radlica studierte 1361 an der Medizinischen Fakultät in Montpellier und hielt sich dann eine Zeitlang in Paris auf. Nach 1376 wandte sich der kränkelnde Ludwig der Große auf Empfehlung des französischen Königs an ihn um Hilfe. Später ernannte er den berühmten Arzt als Belohnung für dessen treue Dienste zum Kanzler Polens, anschließend zum Krakauer Bischof. Im besagten Rezept beschreibt Jan Radlica die Zubereitung unterschiedlicher Medikamente zur Linderung der den König quälenden Kopfschmerzen, und zwar eines zum Einnehmen bestimmten Sirups, einer Salbe, die man auf den schmerzenden Kopf zu streichen hatte, eines aus Heilpflanzen bestehenden Abführmittels, die Beschreibung von Magenpillen, sowie das Rezept einer Heilpflanzenmixture.

STANISLAW SROKA

A recipe from the Middle Ages

For relieving headaches

The paper presents a recipe from the second half of the 14th century, kept in the Hungarian National Archives. The recipe was compiled by Jan Radlica Bishop of Cracow. The Polish Jan Radlica studied at the medical faculty of the University of Montpellier, then lived in Paris. After 1376 King Louis I (The Great) of Hungary and Poland selected Radlica as his personal physician. King Louis then, as a reward for his services, made the famous doctor Chancellor of Poland, and later, Bishop of Cracow. In the recipe under discussion Jan Radlica describes the making up of various medicaments to relieve the headache tormenting the king; the concoctions include a syrup to be used internally, an inunction to be applied to the head, an herbal laxative, stomach pills and an herbal mixture.